

BİLÂDÜ'Ş-ŞÂM'DAKİ HAÇLI TEHLİKESİNE KARŞI SESİNİ DUYURAMAYAN KADI, ÂLİM, SEFİR: EBÛ SA'D EL-HEREVÎ*

ABÛ SA'D AL-HARAWÎ, A KÂDÎ, A SCIENTIST, AN AMBASSADOR, WHO COULD NOT RAISE A VOICE AGAINST THE THREAT OF CRUSADE IN BİLÂD AL-SHĀM

Murat ÖZTÜRK**

Öz

Anadolu'da Selçukluların ilerlemesi sebebiyle Bizans İmparatoru I. Aleksios'un (1081-1118) yardım isteğini farklı şekilde ele alan Papa II. Urbanus (1088-1099) 1095 yılında kutsal toprakları kurtarmak sloganıyla Batı Avrupa toplumunu harekete geçirip Doğu'ya karşı büyük bir istilâ hareketi başlattı. Böylece önce Urfa'da (491/1098), sonra da Antakya'da (491/1098) birer devlet kurarak Bilâdü'ş-Şâm topraklarında ilerleyen Haçlılar, Kudüs'ü beş haftalık bir kuşatma sonrasında 23 Şâban 492 (15 Temmuz 1099) tarihinde ele geçirdiğinde; Frank istilâcılarının alelâde paralı askerler olmadığı Türk-İslâm devletleri tarafından acı bir şekilde anlaşılmış oldu. Kudüs'ün kaybedilmesinden hemen sonra Kadı Ebû Sa'd el-Herevî, İslâm dünyasının itibarî lideri Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh'ı (487-512/1094-1118) üzerlerinde haç taşıyan tepeden tırnağa zırhlı savaşçılara karşı uyarıcı ve ondan yardım talebinde bulunan heyetin başındaki kişi olarak tarih sahnesine çıktı. El-Herevî, sert ama etkili sözlerle halifeyi harekete geçirmeye gayret gösterdiyse de çabası bir noktadan sonra başarıya ulaşamadı. Gerçekçi bir şekilde Haçlı istilâsının menfî tesirlerini ve İslâm ülkelerinin yaşayabileceği tehlikeleri fark eden ve dillendiren Kadı Ebû Sa'd el-Herevî, Bâtınîler tarafından Hemadan'da 518'de (1124) katledildi. Bu çalışmada Abbâsî halifeleri yanında Selçuklu sultanları ile

* Bu çalışma 25-27 Ekim 2019 tarihleri arasında Konya'da düzenlenen Uluslararası Selçuklu Tarihi Coğrafyası Suriye-Irak-Filistin Sempozyumu'nda sunulan bildiri metninin genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, ozturkmk@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5633-9578>.

de iyi münasebetler kuran el-Herevî'nin biyografisi, kaynakların verdiği bilgiler ışığında dönemin siyasî olayları ile birlikte ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

Ebû Sa'd el-Herevî, Abbâsî Hilâfeti, Selçuklular, Haçlılar, Bâtınîler

•
Abstract

The request for help by Byzantine Emperor Alexios I, who stuck in a difficult situation due to the progress of the Saldjûks in Anatolia, was handled differently by Pope Urbanus II (1088-1099). In 1095, Urbanus II mobilized the Western European society with the slogan save the holy land and launched a large invasion movement against the East. Thus, the Crusaders who first established a state in Edessa (491/1098) and then in Antioch (491/1098), conquered Jerusalem on 15 July 1099 after a five-week siege, which, for Turkish-Islamic states, constituted a bitter fact that the Western invaders were not ordinary mercenaries. Immediately after the loss of Jerusalem, Kâdî Abû Sa'd al-Harawî as the head of the committee, who asked for help from 'Abbâsîd Caliph al-Mustazhir Billâh (487-512/1094-1118) and warned him against the warriors carrying the crosses from head to toe, emerged as the prominent leader of the Islamic world on the stage of history. Although al-Harawî tried to mobilize the caliph with harsh but effective words, his efforts failed after some point. Kâdî Abû Sa'd al-Harawî, who realistically uttered the negative effects of the Crusader invasion and underlined the dangers Islamic countries could experience, was slaughtered by the Bâtînîs in Hamadhân in 518 (1124). This study discusses the biography of al-Harawî, who established good relations with the Saldjûkid sultans as well as the 'Abbâsîd caliphs', together with the political events of the period in the light of the information given by the sources.

•
Keywords

Abû Sa'd al-Harawî, 'Abbâsîd Caliphate, Saldjûks, Crusaders, Bâtînîs.

Kadı Ebû Sa'd el-Herevî hakkında bilgi vermeden önce Bilâdü's-Şâm'daki Türk-İslâm devletlerinin içinde bulunduğu duruma ve Haçlı Seferlerinin başlangıcına değinmek el-Herevî'nin hangi motivasyon ve argümanlarla hareket ettiğinin anlaşılması açısından elzemdir.

Selçukluların Bilâdü's-Şâm bölgesine gelişi Mısır'daki Şiî Fâtımî (909-1171) iktidarını yıkmayı hedef edinen Sultan Alparslan (1063-1072) döneminde gerçekleşti. Anadolu'da Bizans'a karşı akınlarda bulunan sultanın eniştesi Erbas(g)an'ın isyana kalkışması üzerine onu tedip etmek için görevlendirilen Emîr Afşin'den kaçan Erbas(g)an, İmparator Romanos Diogenes'e (1068-1071) sığındı. Bu hadiseden sonra ona bağlı Nâvekiyye Türkmenlerinin bir kısmı başka beylerin önderliğinde Bizans'a akınlarını sürdürürken, diğer bir kısmı ise 1069-1070 yıllarında Bilâdü's-Şâm'ın Filistin bölgesine yerleştiler. Böylece Kurlu Bey'in liderliğinde bu bölgede Şiî Fâtımî Devleti'ne karşı faaliyetlerde bulunan ve Büyük Selçuklulara (1040-1157) bağlı ilk Türkmen Beyliği tesis edilmiş oldu (1069-1071). Kurlu Bey'in 1071 yılında ölümünden sonra beyliğin başına Emîr Atsız b. Uvak geçti. Atsız, Kudüs'ü Fâtımîlerin elinden alarak kentte Abbâsîler (750-1258) ve Büyük Selçuklular (1040-1157) adına hutbe okuttu. Ardından Bilâdü's-Şâm bölgesinde Fâtımîlerin hâkim olduğu şehirleri birer birer ele geçirdi. 1077-1079 yılları arasında ise mütemadiyen Fâtımî saldırıları ile karşılaşan Atsız b. Uvak, Dımaşk'ı Fâtımîlere karşı savunamayacağını anlayınca Sultan Melikşah'ın kardeşi Tutuş'tan yardım istedi. Atsız'ın çağrısı üzerine derhâl harekete geçen Tutuş, Dımaşk şehrine girdiğinde kardeşiyle birlikte bir komplo hazırladığı bahanesiyle Atsız'ı yayının kirişiyile boğdurdu. Fâtımî ordusu kumandanı Nasrüddevle el-Cüyûşî ise Tutuş'un Atsız b. Uvak'a yardıma geldiğini öğrendiğinde Mısır'a dönmek zorunda kaldı. Şehrin yeni hâkimi Tutuş, Dımaşk'tan sonra Kudüs, Akkâ, Sûr, Trablusşam, Yafa, Arîş, Taberiyye şehirlerini de ele geçirerek Suriye-Filistin Selçuklu Devleti'nin (1079-1117) temellerini attı. 1075-1308 yılları arasında hüküm süren Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk sultanı Süleymanşah'ın (1075-1086) Bilâdü's-Şâm'ın kuzeyindeki önemli şehirlerinden Antakya'yı ele geçirmesinden sonra Halep'e yönelmesi Tutuş ile mücadeleye girmesine sebep oldu. Süleymanşah'ın ölümü ile neticelenen muharebeden sonra Tutuş, Suriye-Filistin bölgesindeki hâkimiyetini perçinledi (1086). Sultan Melikşah ise duruma müdahale ederek Antakya'yı güçlü ve dirayetli emîrlerinden Yağısyan'a verdi. Böylece Antakya'nın idaresi Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetinde kaldı. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın önemli emîrlerinden Artuk b. Eksük 1085

yılında Tutuş'un hizmetine girdiğinde sahip olduğu tecrübe sebebiyle Fâtımîlere karşı Kudüs'ü himaye etmesi amacıyla bu mukaddes kente vali olarak tayin edildi. Tutuş, Artuk b. Eksük'ün 1091 yılındaki vefatından sonra ise Kudüs'ü onun oğulları Sökmen ve İlgazi'ye iktâ etti. Bunu takiben Tutuş, ağabeyi Sultan Melikşâh'ın vefatından sonra saltanat mücadelesine girdiğinde yeğeni Berkyaruk (1092-1104) karşısında mağlup olarak öldürüldü (1095). Tutuş'tan sonra oğullarından Rıdvân Halep'te, Dukak ise Dımaşk'ta hâkimiyetlerini ilân ettiler ve böylece Haçlı Seferleri öncesinde Suriye-Filistin Selçuklu Devleti ikiye bölünmüş oldu. Halep Selçuklu Meliki Rıdvân b. Tutuş ile Dımaşk Selçuklu Meliki Dukak b. Tutuş arasındaki mücadeleden ve Büyük Selçukluların içinde bulunduğu karışıklıklardan istifade eden Fâtımî veziri ve başkumandanı Efdal b. Bedr el-Cemâlî kumandasında bir ordu Kudüs'ü ele geçirmek için harekete geçti. Sökmen ve İlgazi bizzat kente gelerek şehri Efdal b. Bedr el-Cemâlî'ye karşı 40 gün boyunca savundularsa da Rıdvân veya Dukak'tan yardım gelmemesi üzerine şehir Fâtımîlere teslim olmak zorunda kaldı (Temmuz 1098).¹

Türk-İslâm devletleri böyle bir siyasî ve bölgesel mücadele içinde sürükleniyorken Avrupa ve Orta Doğu tarihine yön verecek ve bu topraklarda kalıcı iz bırakacak yeni bir hareket zuhur etmeye başlamıştı.

Dönemin Müslüman tarihçilerinin "*Efrenç (İfrence)*" yani "*Frank*"² kelimesiyle ifade ettiği Haçlı tâbiri, bu seferlere katılanların giysilerinin üstünde haç işareti taşımaları sebebiyle verilmiştir. 1096 yılında başlayan Haçlı Seferleri, 1291'de Lâtin

¹ Mezkûr hadiseler ve Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan devrinden Haçlıların geldiği zamana kadar Selçukluların Irak, Suriye-Filistin ve Anadolu'daki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1963; a. mlf., *Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 1972; Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1989; a. mlf., *Ünlü Selçuklu Komutanları*, Ankara 1990; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara 1991; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1993; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 1993; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1993; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara 1995; Abdülkerim Özyayın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001; Muharrem Kesik, *1071 Malazgirt Zaferine Giden Yol*, İstanbul 2014; Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, İstanbul 2016; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular Cilt :1 Büyük Selçuklu Devleti Tarihi 1040-1157*, İstanbul 2017; Cihan Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan Fethin Babası*, İstanbul 2017; Abdülkerim Özyayın, "Anadolu Selçukluları", *Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, VIII, İstanbul 1994, 86-241; Shimon Gat, "Selçuklular Kudüs'te", *Türkçe trc. Murat Öztürk, Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan, 75. Doğum Yılı, 50. Akademik Yılı*, İstanbul 2013, s. 549-582; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, 353-416; Ali Sevim, "Atsız b. Uvak", *DİA*, IV, 92; Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 365-371.

² İslâm dünyasında Katolik ve Protestan mezheplerine mensup Hıristiyan Avrupalılara verilen bu ad hakkında geniş bilgi için bkz.: Işın Demirkent, "Franklar", *DİA*, XIII, 173-176.

Hıristiyanların Doğu'da son merkezi olan Akkâ'dan çıkarılmasına kadar süren yaklaşık 200 yıllık bir dönemi ihtiva etmektedir.³

Kommenos Hânedanı'nın (1081-1185) kurucusu İmparator I. Aleksios Komnenos (1081-1118) Anadolu'daki Türk ilerleyişi karşısında çaresiz kalınca Türklere karşı Papa II. Urbanus'tan (1088-1099) Bizans İmparatorluğu'na destek amacıyla ücretli askerler talep etti. Papa, imparatorun yardım çağrısını kendi emelleri açısından bir fırsat olarak değerlendirdi ve imparatorun gelen bu teklifi kabul etti. Onun amacı, Bizans'a yardım etmekten ziyade Doğu'da Roma Kilisesi için bir nüfuz alanı oluşturmaktı. Papa ayrıca, Doğu topraklarını ve Kudüs'ü ele geçirmek, papalığın görüşlerini benimsemeyen "Heretik" Doğu Hristiyanlarını kontrol altına almak ve Avrupa'nın içinde bulunduğu krizden kurtulmasını sağlamak istiyordu. 27 Kasım 1095 tarihinde Papa II. Urbanus'un Clermont Konsili'nde yaptığı çağrıya olumlu cevap veren geniş halk kitleleri yoksulluklarına son vermek, borçlarından kurtulmak, yerine getirilmesi zorunluluk olan dinî görevleri îfâ etmek veya işledikleri suçların kefareti ödemesi gibi çeşitli sebeplerle Haçlı kabul ederek sefere katıldılar. Haçlı Seferi çağrısı yapılırken mukaddes toprakların kurtarılması yanında Doğulu Hıristiyanların Batılı kardeşlerinden yardım beklediği de ifade edilerek dinî motiflerle sefere katılım daha da cazip hâle getirildi. Diğer yandan babalarının unvanları ve toprakları üzerinde hak iddia edemeyen aristokrat ailelerin ikinci veya üçüncü erkek çocukları, baronlar, açgözlü papazlar, eşkıyalar, şartlı tahliye olmuş mahkûmlar, deniz korsanları, fahişeler, şarlatanlar ve maceracılar da Doğu'da vaat edilen zenginliklerin cazibesine kapılarak Haçlı Seferine katıldılar.⁴ Avrupa, Haçlı Seferi hazırlıkları ile meşgulken

³ Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, XIV, 525.

⁴ Mezkûr hadiseler ve Haçlı Seferlerinin başlaması, yaşanan mücadeleler, kurulan Haçlı devletleri ve Ortadoğu'da Türk-İslâm devletleri ile Haçlılar arasında geçen mücadeleler hakkında tafsillatlı bilgi için bkz.: W. B. Stevenson, *The Crusaders in the East*, Cambridge 1907; James Westfall Thompson, *An Economic and Social History of the Middle Ages: 300-1300*, New York-London 1928; W. O. Ault, *Europe in the Middle Ages*, Boston 1937; K. M. Setton (Kollektif), *A History of Crusades*, Madison-Milwaukee-London 1955-1989, I-VI; J. Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, London 1986; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1146)*, I, Ankara 1974, II, Ankara 1990; H. E. Mayer, *The Crusades*, New York 1988; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Türkçe trc. Fikret İşıltan, I, Ankara 1998³, II-III, Ankara 1992; I. S. Robinson, *The Papacy 1073-1198*, Cambridge 1990; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996; a. mlf., *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997; Carole Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, Edinburg 1999; J. Richard, *The Crusades (1071-1291)*, Cambridge 1999; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi ve Devri*, İstanbul 2000; Z. Oldebourg, *The Crusades*, London 2001; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara 2003; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Türkçe trc. Mustafa Daş, İstanbul 2013; Emrullah Kaleli, *Haçlı Seferleri Zamanında Bizans ve Batılılar (1096-1204)*, Ankara 2017; Aydın Usta, *Haçlı Hikâyeleri*, İstanbul

Batı Anadolu'da I. Aleksios Komnenos Türk liderlerini birbirlerine kırdırarak kendi egemenliğini yaymaya gayret etmekteydi. Sultan Melikşah'ın (1072-1092) vefatından sonra vârislerinin birbirleri ile taht mücadelesine girmesi Haçlı Seferleri arifesinde Büyük Selçuklu Devleti'nin mukavemet gücünü azaltmış ve bu durum Büyük Selçuklulara bağlı topraklarda merkezî denetimin yitirilmesine sebep olmuştu. Bilâdü's-Şâm bölgesi ise Tutuş'un ölümü sonrasında taht kavgaları ile sarsılmaktaydı. Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh, Bağdat'ı Selçuklu sultanlarının tayin ettiği şahneyle birlikte yönetmenin dışında hiçbir müspet siyasî faaliyette bulunmamıştı. Selçuklu hânedanı mensuplarının taht kavgalarıyla meşgul olmasını ve İslâm dünyasının güçlü bir siyasî iradedden mahrum bulunmasını fırsat bilen Haçlı orduları bu dönemde Ortadoğu'yu istilâ ederek önce Urfa sonra da Antakya'da birer Haçlı devleti kurdular.

Üç ilâhî dinde önemli bir yere sahip olan ve kutsal sayılan Kudüs ise Fâtımîlerin idaresi altında iken 23 Şâban 492 (15 Temmuz 1099) tarihinde, beş haftalık bir kuşatma sonrasında Haçlılar tarafından ele geçirildi. Müslümanlar 17 (638) yılında Kudüs'ü fethettiklerinde Halife Hz. Ömer (634-644) tarafından Hıristiyanlara can ve mal güvenlikleri hususunda söz verilmiş ve onların haklarını belirten bir anlaşma imzalanmış olmasına karşın Haçlılar şehri ele geçirdikten sonra tamamen aksi bir tavır sergileyerek Kudüs'ü talan ettiler ve şehirde yaşayan Müslüman ve Yahudi halkı katlettiler. Bu elim katliam sonrasında büyük bir korku, endişe, öfke ve üzüntü içinde beraberindeki bir grup ile halifeden yardım talep etmek için Bağdat'a giden Kadı Ebû Sa'd el-Herevî, Abbâsî ve Selçuklu Devleti'nde önemli mevkilere yükselmiştir. Rol aldığı hadiselerdeki faaliyetlerine değinmeden önce kaynakların sunduğu bilgiler ışığında el-Herevî'nin Haçlı Seferleri öncesinde idame ettirdiği hayatı hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

2017; Ebru Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği, Kuruluş Devri (1098-1112)*, Ankara 2018; Muharrem Kesik, *Selçukluların Haçlılarla İmtihanı*, İstanbul 2018; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 35, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, İstanbul 1994, s. 65-78; a. mlf., "1101 Yılı Haçlı Seferleri", Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, İstanbul 1995, s. 17-56; a. mlf., "Haçlı Seferlerinin Mâhiyeti ve Başlaması", *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri (26-27 Mayıs 1997)*, İstanbul 1998, s. 1-14; Ebru Altan, "Ortaçağ'da Antakya", Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına/In Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent, İstanbul 2008, s. 323-334; Işın Demirkent, "Bizans", *DİA*, VI, 230-244; a. mlf., "Haçlılar", *DİA*, XIV, 525-545.

Rebûlâhir 458'de (Mart 1066) doğan⁵ el-Herevî'nin tam adı Muhammed b. Nasr b. Mansûr Ebû Sa'd el-Kadı el-Herevî el-Bişkânî'dir.⁶ Kendisi Heratlıdır,⁷ Bişkânî nisbesi ise yettiği Herat'taki Bişkân Köyü'nden gelmektedir.⁸ Gençliğinde çocuklara eğitim veren el-Herevî, verrâk⁹ olarak çalışmış¹⁰ ve Halife Müstazhir-Billâh ile temas kurana kadar fakir bir hayat sürmüştür.¹¹

Haçlılar 492 (1099) yılında Kudüs'ü işgâl edip halkı kılıçtan geçirdikleri sırada Mescid-i Aksâ'da 70.000'den¹² fazla Müslümanı katlettiler. Bunların arasında çok sayıda din adamı, âlim, âbit ve zâhit de vardı. Haçlılar yalnızca öldürmekle kalmamış, Kubbetü's-sahra'daki 40 küsur gümüş kandili de almışlardı. Nitekim Haçlıların mukaddes Kudüs şehrini ele geçirdikleri zaman sayısız ganimet¹³ elde ettikleri Ortaçağ tarihi kaynakları tarafından zikredilmektedir. Yaşanan işgâlin hemen akabinde Ramazan ayı içinde (Temmuz-Ağustos 1099) halkı Haçlılara karşı cihada davet etmek üzere Dimaşk Kadısı Ebû Sa'd el-Herevî'nin başını çektiği bir heyet Bağdat'a hareket etti. Divanda el-Herevî çok etkili bir konuşma yaparak orada bulunanları ağılattı, kalpleri ürpertip mahzun etti. Gelen heyet akabinde Cuma günü camide halktan Haçlılara karşı yardım istedi. Konuşmalarıyla hem ağladılar hem de ağılattılar. Bu ulu ve mübarek şehirde, yani Kudüs'te

⁵ Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebîr*, nşr. Muhammed el-Ya'lâvî, VII, Beyrut 1991, 339. Abdülkâdir el-Kureşî (*el-Cevâhirü'l-Mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire 1993, s. 381) yalnızca 458 yılını zikretmektedir.

⁶ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, nşr. Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrî, Beyrut 1997, LVI, 107; Makrîzî, *a. g. e.*, VII, 338; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut 2002, VII, 125.

⁷ Abdülkâdir el-Kureşî, *a. g. e.*, s. 379; Zirikli, *a. g. e.*, VII, 125.

⁸ Abdülkerîm b. Muhammed Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, Beyrut 1980, II, 249; İbnü'l-Esrî, *el-Lübâb fi tehzi'ib'l-Ensâb*, Beyrut t. y., II, 157; Abdülkâdir el-Kureşî, *a. g. e.*, s. 381; Makrîzî, *a. g. e.*, VII, 338; Zirikli, *a. g. e.*, VII, 125. Sibî İbnü'l-Cevzî (*Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, VIII/1, Haydarâbâd 1370/1951, 113) kendisine Bişkân denildiğini de zikretmektedir. Bununla birlikte Sibî'teki kaydın istinsah hatasından kaynaklanmış olması mümkün görünmektedir.

⁹ İslâm'ın ilk dönemlerinde kâtip ve müstensihlere verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Erünsal, "Verrâk", *DİA*, Zeyl II, 654-660.

¹⁰ İbn Asâkir, *a. g. e.*, LVI, 107; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, nşr. Ahmed el-Arnaûd-Türkî Mustafa, Beyrut 2000, V, 76. İbn Asâkir (*a. g. e.*, LVI, 107) ve Zehebî (*Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, nşr. Beşşar Avvad Ma'ruf, Beyrut 2003, XI, 298) ayrıca onun önce Dimaşk'a geldiğini, burada vaazlar verdikten sonra Bağdat'a gittiğini akabinde ise Şam kadılığına tayin edilmesi sebebiyle bu bölgeye kadı olarak döndüğünü yazmaktadırlar.

¹¹ Sem'ânî, *a. g. e.*, II, 249; Safedî, *a. g. e.*, V, 76; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, nşr. Heyet, Kahire t. y., V, 222.

¹² Ortaçağ tarihinin klâsik müverrihleri bu hususta farklı rakamlar vermektedirler. Geniş bilgi için 14. dipnotta verilen kaynak eserlere müracaat edilebilir.

¹³ Ortaçağ tarihinin klâsik müverrihleri bu hususta farklı rivayetler kaydetmektedirler. Geniş bilgi için 14. dipnotta verilen kaynak eserlere müracaat edilebilir.

Müslümanların başına gelen musibetleri, erkeklerin öldürüldüğünü, kadın ve çocukların esir alındığını, malların yağmalandığını ve başlarına gelen felâketin şiddetinden dolayı oruçlarını bozduklarını belirttiler.¹⁴ İbn Tağrıberdî'nin¹⁵ ifade ettiğine göre Kadı el-Herevî huzura çıktığında şu şiiri okumuştur:

Kanı akan gözyaşlarıyla karıştırdık, biz de neşe diye bir şey kalmadı,
Gözkapakları dolu olduğu hâlde göz nasıl uyur, her uykudakini uyandıran
toz dumandan dolayı.
Şâm diyarındaki kardeşlerimiz ölüveriyorlar, boğazlanmış ve karınları
deşilmiş olarak.
Tıbe muntikasında bu kılıçlar karşısında aman dileyenler, avazlarının çıktığı
kadar "Ey Hâşimî Ailesi!" diye seslenirler.
Ümmetimin mızraklarla düşmana koşmadıklarını ve dinî endişelerinin
olmadığını görüyorum.
Dinlerini savunmak için çaba harcamadıysa da, bari namuslarını korumak
için gayret gösterebilirler.
Savaş ateşi alevlendiğinde sevap kazanmaya rağbet etmeseler bile, bari
ganimet elde etmek için düşmana hücum etselerdi!

¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, nşr. Muhammed b. Atâ-Mustafa A. Atâ, XVII, Beyrut 1992, 47; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, nşr. J. C. Tornberg, I-XIII, Beyrut 1979; Selçuklular ile ilgili bölümlerin Türkçe trc. Abdülkerim Özaydın (IX-XI), *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, X, İstanbul t.y., 236; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Türkçe trc. Mehmet Keskin, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, XII, İstanbul 1995, 305; İbn Tağrıberdî, *a. g. e.*, V, 149-150; Ebü'l-Yümn el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*, y. y. t. y., s. 273; Özaydın, *Sultan Berkıyaruk Devri...*, s. 104. Amin Maalouf (*Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Türkçe trc. M. A. Kılıçbay, İstanbul 1997, 11-12) isimli romanında Kadı Ebû Sa'd el-Herevî'nin divandaki konuşmalarını şiirsel ve edebî bir üslupla tasvir etmektedir.

¹⁵ İbn Tağrıberdî (*a. g. e.*, V, 150) yukarıda tercümesi verilen Arapça şiirin Ebîverdi tarafından kaleme alındığını ifade eden İbnü'l-Esîr (*a. g. e.*, *Arapça neşir*, X, 284-285), İbn Kesîr (*a. g. e.*, XII, 305-306) ve el-Uleymî'nin (*a. g. e.*, I, 274-275) aksine şiiri Kadı el-Herevî'nin divanda okuduğunu ve Ebîverdi tarafından da okunmuş olduğunun rivayet edildiği bilgisini vermektedir. İbnü'l-Esîr (*a. g. e.*, X, 236) Ebîverdi'nin şiirini şu önemli cümleden sonra yazmıştır: "Sultanlar birbirlerine düştüler, böylece Haçlılar İslâm ülkelerine yerleştiler." Hem el-Herevî hem de Ebîverdi aynı devrin önde gelen iki şahsiyeti ve edebiyatçı kimliği olan iki karakteridir. Kadı el-Herevî'nin halifenin huzurunda böyle bir şiiri okuması olma ihtimâli yüksektir çünkü kendisi Arapça usûl ilmine, edebiyat ve şiire hâkim biri olarak tanınmaktadır. Yukarıda izah edildiği üzere bu rivayeti bize aktaran sadece İbn Tağrıberdî'dir. Bununla birlikte okunan şiir içeriği bakımından Bilâdü's-Şâm'daki Müslümanların içinde bulunduğu durumu göstermesi bakımından ehemmiyet kesbetmektedir. Büyük Selçuklular devrinde yetişen şair ve edip, ahhâr ve nesep âlimi Ebü'l-Muzaffer Muhammed b. Ahmed el-Ümevî el-Muâvî el-Ebîverdi (ö. 507/1113) hakkında ise bkz.: Cevat İzgi, "Ebîverdi", *DİA*, X, 76-77.

Halife Müstazhir-Billâh gözleri yaşartan ve gönülleri ürperten sözler üzerine Ebû Bekr eş-Şâşî, Ebû'l-Kasım ez-Zencânî, Ebû'l-Vefâ b. Ukayl, Ebû Sa'd el-Hulvanî, Ebû'l-Hüseyn b. Semmâk'ı ismindeki emîrleri cihada teşvik etsinler diye civar bölgelere gönderdi ise de pek çok kişi yaşlılık ve hastalığını bahane etti. Bunlardan Ebû'l-Vefâ, Ebû Sa'd el-Hulvanî ve Ebû'l-Hüseyn Irâk-ı Arap ile Irâk-ı Acem sınırında kurulmuş tarihî bir şehir olan Hulvân'a geldiklerinde Sultan Berkyaruk'un vezîri Mecdü'l-Mülk'ün öldürüldüğünü duyarak geri döndüler. Böylece Haçlılara karşı mücadele fitilini ateşlemeye çalışan el-Herevî'nin teşebbüsü sonuçsuz kaldı.¹⁶ Kadı el-Herevî daha sonra yanındakilerle birlikte herhangi bir yardım almadan Bağdat'tan Dımaşk'a döndü.¹⁷

Divanda okunmuş olan bu şiirden anlaşılanlar; dinî öğelerin, ümmet fikrinin, Müslümanların içine düştüğü zayıf durumun çok keskin ve etkili bir şekilde ifade edilmiş olduğudur. Gözyaşları içerisinde Kudüs'te yaşanan durum şiirsel ve dokunaklı bir şekilde tasvir edilirken Haçlı tehlikesine karşı Müslümanların içinde bulunduğu hissiyatsız, bigâne duruş ve tavır şiirin son cümlesinde "*Cihadın ecrini almak istemiyorlarsa bile, ganimetten de pay sahibi olmak istemiyorlar mı?*" ibaresi ile açık bir şekilde ortaya konmuştur.

Kadı el-Herevî kadılık vazifesini yürütmüş aynı zamanda Selçuklu Sultanlarının hizmetinde elçilik vazifesini deruhte etmiştir. Onun, Selçukluların hizmetinde olduğunu gösteren ilk kayıt ise Sultan Muhammed Tapar (498-511/1105-1118) dönemine aittir. Amîd Ebû Ca'fer'in Sultan Muhammed Tapar'a Irak'ta hüküm süren Mezyedî Emîri Sadaka b. Mansûr'un kuvvetinin arttığını, kendisinden kaçanları himaye ettiğini ve hâkimiyeti altındaki şehirlerin elinden alınması gerektiğini söylemesi Sultan Muhammed Tapar ile Sadaka b. Mansûr'un arasının açılmasına sebep oldu. Halife Müstazhir-Billâh, Nakîbü'n-nükabâ Ali b. Tırâd ez-Zeynebî vasıtasıyla ona sultana isyan etmekten vazgeçtiği takdirde meseleyi halletmek için aracılık yapabileceğini bildirdiğinde Sadaka önce olumlu

¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, X, 236; İbn Kesîr, *a. g. e.*, XII, 305. Krş. Abdülkerim Özeydin, *Sultan Berkyaruk Devri...*, s. 104. Haçlıların Antakya'yı ele geçirmesinden sonra Suriye bölgesine inerek Müslümanların canlarına ve mallarına kast etmeleri sebebiyle yaşanan hoşnutsuzluk üzerine Halife Müstazhir-Billâh, Sultan Berkyaruk'a bir elçi gönderdi. Haçlılara karşı cihad için gerekli hazırlıkların yapılmasını istedi ve Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk, Amîdu'd-Devle'yi bu hususta görevlendirdi (1097-1098). Hille Emîri Seyfû'd-Devle Sadaka da aynı maksatla öncü birliklerini Enbar'a gönderdi. Fakat Haçlıların çok büyük bir orduya sahip olduğu duyulunca Müslümanların cesareti kırıldı. Nitekim bu durum Frankların Suriye'de iyice yerleşmeleri ve Kudüs'ü işgal etmeleriyle neticelenecekti. Bkz.: Özeydin, *Sultan Berkyaruk...*, s. 103; Abdülkerim Özeydin, "Müstazhir-Billâh", *DİA*, XXXII, 127.

¹⁷ İbn Tağrıberdî, *a. g. e.*, V, 151.

cevap verdi, ancak hayatından emin olmadığını söyledi. Bunun üzerine Muhammed Tapar, Kādilkudât Ebû Sa'd el-Herevî'yi kendisine göndererek korkusunu gidermeye çalıştı (501/1107). Daha sonra ise Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh'ın Nakîbü'n-nükabâ Ali b. Tırâd ez-Zeynebî ile Ebû Sa'd el-Herevî'yi Sadaka'ya gönderdiği anlaşılmaktadır. Önce Sultan Muhammed Tapar'a uğrayan elçiler Sadaka'nın yakınları için emannâme aldıktan sonra Sadaka'ya giderek ona; "Sultanın gönlünü ancak esirleri serbest bırakmasıyla" alabileceğini söylediler. Sadaka bunu önce kabul ettiyse de; bağışlanması konusunda endişesi olduğunu, sultanın kendisini ve kendisine sığınanları affetmesini, Sürhab b. Keyhüsrev'i iktâna iade etmesini, Muhammed b. Boğa'nın yağmaladığı yerlerin geri verilmesini, halifenin vezirinin önünde anlaşmaya bağlı kalacağına dair yemin etmesini istediğini, bu şartları kabul ettiği takdirde sultanın hizmetine gireceğini ifade etti. Sadaka bu isteklerinde ısrar edince muharebe kaçınılmaz oldu. İki ordu Hille ile Vâsıt arasındaki Nu'mâniye'de karşılaştı (19 Receb 501/4 Mart 1108). Savaşın en şiddetli anında sırtından yaralanan Sadaka, Bozkuş adlı bir köle tarafından atından düşürüldü. Sadaka kendini tanıttıysa da köle başını kesip Aksungur el-Porsukî'ye götürdü, o da Muhammed Tapar'a gönderdi.¹⁸ Kadı el-Herevî'nin hem Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar hem de Abbâsî Hilâfeti tarafından Sadaka b. Mansûr ile görüşmek için tayin edildiği ve elçilik vazifesini yürüttüğü açık bir şekilde kaynaklar tarafından ifade edilmektedir. Bu durum aynı zamanda Abbâsî Halifesi ve Büyük Selçuklu Sultanı'nın müşterek elçi göndermelerine dair ilginç bir anekdotur.

Kadı el-Herevî'nin daha sonrasında Abbâsî Halifesi ile temas hâlinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim onun Mısır, Şam, Irak ve Horasan bölgelerinde halife ile hükümdarlar arasında elçilik vazifesinde bulunduğu kaynaklar bilgi vermektedirler. *Cevahirü'l-Mûdiyye*'ye göre 6 Zilkade 502 (7 Haziran 1109) tarihinde el-Herevî, Bağdat Kadılığı¹⁹ görevini üstlenmiş ve 19 Şevval 504 (30 Nisan 1111) tarihinde bu görevden azledilmiştir. Görevinden azledildikten sonra ise el-Herevî'nin, Selçuklu Sultanlarının hizmetinde bulunduğu ifade edilmektedir.²⁰

¹⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târîhi Dımaşk*, nşr. H. F. Amedroz, Beyrut 1908, s. 159; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, X, 354, 357. Krş. Mawlawî Fâdil Sanaullah, *The Decline of The Saljûqid Empire*, Calcutta 1938, s. 51; Abdülkerim Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarih (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 47; a. mlf., *Sultan Berkyaruk...*, s. 225; a. mlf., "Sadaka b. Mansûr", *DİA*, XXXV, 386.

¹⁹ Bağdat kenti yanında el-Herevî'nin Arapların dört ana kolundan Diyar-ı Mudar ve Diyar-ı Rebîa bölgelerinin de kadılığına yükseldiği Makrîzî (*a. g. e.*, VII, 339) tarafından zikredilmektedir.

²⁰ Tam tarihleri veren Abdülkâdir el-Kureşî'nin (*a. g. e.*, s. 380-381) eseridir. Benzer bilgiler için bkz.: Sem'ânî, *a. g. e.*, II, 249; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb...*, II, 157; Zehebî, *a. g. e.*, XI, 298; Safedî, *a. g. e.*, V, 76;

Gelişen ve vuku bulan hadiselerden elçi olarak gönderilecek kimsenin kadı²¹ sıfatına veya mümeyyez hasletlere haiz olmasına dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu hususta İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) hem Selçuklu Devletlerine hem de Abbâsî Hilâfeti'ne hizmet eden el-Herevî ile ilgili birçok kaydı bulunmaktadır.

Bağdat kadılığı görevini yürüttüğü sırada Ebu Sa'd el-Herevî, Halife el-Müstazhir'in eşi ve Melikşah'ın kızı Hatun'u istemek üzere görevlendirildi. Hatun, 504 yılının Receb ayının 28. günü (9 Şubat 1111) Bağdat'a geldi ve kardeşi Sultan Muhammed'in sarayında konakladı. Bağdat süslendi ve çeyizi Ramazan ayında (Mart 1111) taşındı. Çeyizi taşımak için 162 deve ve 27 katır kullanıldı. Gelin, asil bayanlar, süslü cariyeler ve mehirler ile birlikte geldi. Kutlamalar için çarşılar kapatıldı, çadırlar kuruldu, insanlar bu mutluluğa ortak oldular.²²

Selçuklu Sultanı Sencer (513-552/1119-1157) ve Abbâsî Halifesi Müsterşid-Billâh (512-529/1118-1135) arasında elçilik görevinde bulunan Kadı el-Herevî, 20 Şevval 513 (24 Ocak 1120) Bağdat'a gitti ve kendisini Mehd'deki vezir, tugay komutanı, kapı görevlisi, iki müşavir [ya da yüzbaşı], başkadı ve cemaat hep birlikte karşıladı. Kadı özel bir at üzerinde taşındı, Bâbünüb'inde indi ve yeri öptü. Ayın 23'ünde Müsterşid-Billâh'ın yanına giderek mektubu ulaştırdı. Ayrıca beraberinde Sultan Sencer'den halifeye takdim edilmek üzere 30 taht elbise, 10 köle ve birçok hediye de getirmişti.²³

Bu elçilik vazifesinden sonra Abbâsî Halifesi ve Irak Selçuklu Sultanı'nın Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'e müşterek elçi²⁴ olarak Kadı el-Herevî'yi göndermeleri bir diğer enteresan hadisedir. 15 Rebülevvel 515'te (3 Haziran 1121) sultanın sarayında Kadı el-Herevî'ye hil'at verildi; nitekim Irak bölgesi dışında diğer yerlerde kadılık vazifesi kendisine aitti. Irak'tan hariç tutulmasının sebebi ise Halife Müsterşid-Billâh'ın Kadı Ebü'l-Kâsım el-Zeynî'ye yakın durmasıydı. Aynı ayda Abbâsî Halifesi Müsterşid-Billâh ve Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd'dan (513-525/1119-1131) aldığı mektubu Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'e iletmek üzere Kadı

Tâceddin es-Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfeţâh Muhammed el-Hulv, Kahire t. y., V, 22; Makrîzî, a. g. e., VII, 339; İbn Tağrıberdî, a. g. e., V, 222; Zirikli, a. g. e., VII, 125.

²¹ Carla L. Klausner'in kadı ve âlimlerin Selçuklu Devleti'ndeki rollerini anlatan ve enteresan örneklerle izah ettiği ifadeleri için bkz.: *The Seljuq Vezirate, A Study of Civil Administration (1055-1194)*, Cambridge 1973, s. 22-27.

²² İbnü'l-Cevzî, a. g. e., XVII, 120. Düğün 10 Ramazan 504 gecesi (22 Mart 1111) gerçekleşmiştir. Bkz.: İbnü'l-Cevzî, a. g. e., XVII, 120.

²³ İbnü'l-Cevzî, a. g. e., XVII, 173.

²⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu...*, s. 42. Müşterek elçilik hususunda Mehmet Altay Köymen'in açıklaması hakkında bkz.: *Büyük Selçuklu...*, s. 42 dipnot 2.

el-Herevî hediyelerle birlikte yola çıktı.²⁵ Nitekim bu durum hem Büyük Selçuklu ve Irak Selçuklu Devleti Sultanları tarafından hem de Abbâsî Halifesi tarafından güven duyulan, sevilen ve takdir gören bir karakter şahsiyet olduğunu göstermektedir.

516 (1122-1123) senesinde yani tam bir yıl sonra el-Herevî'nin Irak'a döndüğü bilinmektedir. Bu sefer o, Sultan Sencer'in "Muasker"inden gönderdiği hediyelerle beraber geldi ve Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd'un, Osman b. Nizâmülmülk'ü vezir olarak tayin ettiğini haber verdi. Osman, Kadı el-Herevî'den halifeye kardeşi Ebû Nasr Ahmed b. Nizâmülmülk'ün vezir olarak atamasını gündeme getirmesini istemiş ve İbn Sadaka, Dârü'l-hilâfe'de iken kendisinin vezir olmasının doğru olmayacağını söylemiştir.²⁶ Kadı el-Herevî'nin Abbâsîler içindeki resmî vazifeler için aracı olarak tayin edildiğini gösteren bir diğer hadise de bu kayıttır.

518 (1124-1125) yılında Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in kızı Abbâsî Halifesi Müstersîd-Billâh ile evlendiğinde ise nikâhı kıyan kişi Kadı el-Herevî idi.²⁷

Selçuklu ve Abbâsî Devletleri'nde yürütmüş olduğu elçilik faaliyetleriyle meşhur bu devlet adamının ölümü hakkında ise farklı rivayetler mevcuttur. Bu kayıtlardan ilki şöyledir; Halife Müstersîd-Billâh'ın bir mektubunu Sultan Sencer'e iletmek üzere Horasan'a giden kâdılkudât, Sultan Sencer'in cevabını taşıyarak dönmekte iken Hemedan'da bir camide konaklamış ve burada Bâtınîlerden bir grubun tertiplemediği saldırıda bıçaklanarak öldürülmüştür. Suikastı gerçekleştirenler hiçbir iz bırakmadan kaçmış ve hiç kimse korkudan peşlerinden gitmemiştir (518/1124-1125).²⁸ Bir diğer rivayete göre ise; el-Herevî oğlu ile beraber

²⁵ İbnü'l-Cevzî, *a. g. e.*, XVII, 193.

²⁶ İbnü'l-Cevzî, *a. g. e.*, XVII, 206. Krş. Köymen, *Büyük Selçuklu...*, s. 43, 59. Sultan Sencer, Müstersîd-Billâh'ın Irak'ta Dübeys ile mücadeleye girerek siyasî hadiselerin içinde yer almasından rahatsız oldu. Kadı Herevî başkanlığında bir elçilik heyetini yeğeni Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'a gönderip halifenin Nizâmülmülk'ün oğlu Ahmed'i vezir tayin etmesini sağladı. Bkz.: Osman Özgüdenli, "Müstersîd-Billâh", *DİA*, XXXII, 145.

²⁷ İbnü'l-Cevzî, *a. g. e.*, XVII, 225; Sibt İbnü'l-Cevzî, *a. g. e.*, VIII/1, 112. İbn Kesîr (*a. g. e.*, XII, 364) ve Tâceddin es-Sübkî (*a. g. e.*, V, 22) ise halifenin kendisine Sultan Sencer'in kızını istemek üzere Kadı el-Herevî'yi gönderdiğini kaydetmektedirler.

²⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *a. g. e.*, s. 210; İbn Asâkir, *a. g. e.*, LVI, 107; Sibt İbnü'l-Cevzî, *a. g. e.*, VIII/1, 112-113. Azîmî (*Târîhu'l-'Azîmî*, Türkçe trc. Ali Sevim, *Azîmî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler (h. 430-538=m. 1038-1039/1143-1144)*, Ankara 2006, s. 59) Hemedan kadısı Herevî'nin şehir camiinde öldürüldüğünü zikrederken, İbnü'l-Esîr (*el-Kâmil...*, X, 498) onun 519'da (1125-1126) öldürüldüğünü, aynı müellif bir diğer eserinde (*el-Lübâb...*, II, 157) ise el-Herevî'nin 518 yılının Şâban ayında Hemedan Camii'nde katledildiğini belirtmektedir. Zehebî (*Târîhu'l-İslâm...*, XI, 298) 518 yılında Hemedan'da Bâtınîler tarafından öldürüldüğünü yazarken, Safedî (*a. g. e.*, V, 76) sadece Hemedan'da öldüğünü ifade etmiştir. İbn Kesîr (*a. g. e.*, XII, 365) onu Bâtınîlerin Hemedan'da katlettiği kaydını düşerken, Tâceddin es-Sübkî (*a. g. e.*, V, 22) 519 senesinde Hemedan'da Bâtınîler tarafından öldürüldüğünü yazmaktadır.

Hemedan'da katledilmiştir (Şâban 518/Eylül-Ekim 1124).²⁹ Bündârî³⁰ ise, kâdilkudâtın ölümü hakkında çok daha farklı bir bilgiyi kaydetmektedir: “*Irak Selçuklu Devleti Veziri Dergezîni ondan korkması sebebiyle birkaç Bâtını ile anlaştı. Kadı el-Herevî Horasan'dan döndükten sonra camiye namaz kılmak için girdiği sırada sultanla buluşmadan şehid edildi. Bu hadise 518 (1124-1125) yılında vuku buldu.*”

Kadı ve âlim olan el-Herevî hakkında devrin kaynaklarında bazı tanımlamalar bulunmaktadır. Kendisine *başkadı* (*akda'l-kudât*) ve *İslâm'ın süsü* manasındaki *Zeynü'l-İslâm* lâkapları verilmiştir.³¹ “*Adam gibi adam*” ve dâhi bir şahsiyet olarak tavsif edilen el-Herevî'nin edebiyatçı bir kimliği vardı, Arapçası iyiydi ve usûl ilmindeki bilgisi de genişti. Kendisinin güzel bir yazısı vardı ve cömertti.³² Hanefî fıkhnı iyi bilen, hadis rivayetinde bulunan bir din adamı ve güzel şiirler yazan biriydi.³³ Yazı gücü sebebiyle çeşitli bölgelere gönderilecek mektupları kaleme almış, zamanla da makamı yükselmiştir.³⁴ Bündârî,³⁵ el-Herevî'yi şöyle tanımlamaktadır: “*Bu zat, kendi asrında yegâne olup eşi yoktu. İn'am ve ihsan etmekle maruf, aciz kalan kimseye, düşmanlarına karşı yardımı me'mul idi. Sultanların kalbinde mevkii büyüktü. Sultanlar onun sözünden ve işaretinden udul etmeyi caiz görmezlerdi. Amcam Aziz'in mutaasip ahbabından olup fazl ve ihsanda üstünlük ile temayüz edenlerden*

²⁹ Sem'ânî, *a. g. e.*, II, 250; İbn Asâkir, *a. g. e.*, LVI, 107; Abdülkâdir el-Kureşî, *a. g. e.*, s. 381; İbn Tağrîberdî, *a. g. e.*, V, 222. Makrîzî (*a. g. e.*, VII, 339) ayrıca onun ölüm haberinin Bağdat'a 12 Şâban 518 (24 Eylül 1124) tarihinde ulaştığını belirtmektedir.

³⁰ Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-'Usra*, Türkçe trc. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara 1999, s.137. Krş. Sevim-Merçil, *a. g. e.*, s. 208; Pınar Kaya, “Sultan Sencer Devrinde Bâtıniler ile Yapılan Mücadeleler”, *Tarih Dergisi*, sayı 58 (2013/2), İstanbul 2013, s. 56 dipnot 47. Sevim-Merçil (*a. g. e.*, s. 208) şöyle bir yorumda da bulunmaktadırlar: “*Belki de bu hadise sebebiyle Sultan Sencer veziri Ebû Nasr Ahmet Kâşânî'ye Bâtınilere karşı cihad açılmasını, buldukları ve yakalandıkları yerde öldürülmelerini emretti. Nitekim o, bu amaçla Bâtınilerin elinde bulunan Kuhistan bölgesindeki Turşiz (Tureysis) şehriyle Nişabur'a bağlı Beyhak kazasına asker gönderdi. Selçuklu askerleri, her iki yerleşim merkezine girerek oradaki Bâtınileri öldürdüler ve birçok ganimet ele geçirerek geri döndüler (1126).*”

³¹ Bündârî, *a. g. e.*, s. 137; Zehebî, *Târihu'l-İslâm...*, XI, 298; Abdülkâdir el-Kureşî, *a. g. e.*, s. 380; Makrîzî, *a. g. e.*, VII, 338; İbn Tağrîberdî, *a. g. e.*, V, 149; Zirikli, *a. g. e.*, VII, 125; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar...*, s. 47; Sevim-Merçil, *a. g. e.*, s. 208. Ebû Sa'd el-Herevî'den sonra kadılık vazifesine tayin edilenler hakkında İbnü'l-Cevzî eserinde bilgi vermektedir. Bkz.: *a. g. e.*, XVII, 175, 184.

³² İbn Asâkir, *a. g. e.*, LVI, 107; Zehebî, *Târihu'l-İslâm...*, XI, 298; Abdülkâdir el-Kureşî, *a. g. e.*, s. 379; Makrîzî, *a. g. e.*, VII, 339.

³³ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb...*, II, 157; Tâceddin es-Sübkî, *a. g. e.*, V, 22; İbn Kesîr, *a. g. e.*, XII, 365; Abdülkâdir el-Kureşî, *a. g. e.*, s. 379, 381; Makrîzî, *a. g. e.*, VII, 339; Zirikli, *a. g. e.*, VII, 125. İbn Tağrîberdî (*a. g. e.*, V, 222) ve Safedî (*a. g. e.*, V, 76) kendisinin hem şiir hem nesir yazıları bulunduğunu ifade ederler.

³⁴ Abdülkâdir el-Kureşî, *a. g. e.*, s. 380.

³⁵ Bündârî, *a. g. e.*, s. 137.

idi.” İbnü’l-Esîr³⁶ ise kendisini şu kelimelerle tavsif etmektedir: “Çok mert bir insandı, Selçuklu Devleti’nde önemli nüfuz ve itibara sahipti.”

Kadı el-Herevî’nin 515 (1121-1122) yılında Câmîu’l-Kasr’da hadis ilmini okuttuğuna dair bir bilgi bulunmaktadır.³⁷ Makrîzî, Bağdat’ta kendisinin hadis rivayetinde bulunduğu ve naklettiği hadislerin bir kısmının senedinin zayıf olduğunu ifade etmektedir. Hadis naklettiği hocalarından biri Ebû Sa’d Hamd b. Ali er-Rehavî’dir, öğrencileri arasında Ebû Abdullah Hasan b. Muhammed el-Belhî vardır.³⁸ Zehebî,³⁹ el-Herevî’yi tek gözlü birisi olarak tavsif ederken, onun zayıf hadisler rivayet ettiği için hicvedildiğini ve mezkûr fizikî kusurunun, senedi zayıf hadis rivayetleri sebebiyle kendisine yönelik eleştirilerde kullanıldığını kaydetmektedir.

Hem Abbâsî hem Selçuklu Devleti’nde görev almış el-Herevî’nin hayatı hakkında yorumlanabilecek birkaç hususa değinmek gerekirse, öncelikle ifade edilmesi gereken nokta Kadı el-Herevî’nin ölümü hakkında bazı şüphelerin bulunduğu. Sahip olduğu siyasî güç ve mevki sebebiyle rakiplerinin komplosuyla Bâtınîler aracılığıyla kurban edildiği düşünülebilir. Nitekim Bündârî’nin Kadı el-Herevî’yi amcasına olan yakınlığı dolayısıyla bilmesi bu fikri güçlendirmektedir. Dinî düşünceleri ve kadı olması hasebiyle Bâtınîlerin komplosuna da gitmiş olması mümkün görünmektedir. Nitekim “*kadıların kadısı*” ya da “*başkadı*” olarak bilinen bir kişinin doğal olarak Bâtınîlerin fikirlerine ve inançlarına muhalif ifadeler kullanmaması düşünülemez.

Abbâsî Hilâfeti yanında Selçuklu Sultanları ile de iyi münasebetler kuran el-Herevî her iki devlet tarafından elçilik vazifesiyle görevlendirilmiş ve güvenilirliğiyle bilinmiştir. Nitekim elçilik vazifesine sahip kişilerin âlim, kadı, fakih olmaları ve önemli görevlere tayin edilmelerinin en güzel örneklerinden biri de el-Herevî olmuştur.

Haçlıların Kudüs’ü işgal etmelerinden sonra el-Herevî, başında olduğu grubun liderliğini yapabilecek düzeyde olduğu için beraberinde geldiği heyetin sözcülük vazifesini yürütmüştür. Kendisi usul ilmine sahip, hitabet gücü kuvvetli olan ve sözleriyle hem halifeyi hem de halkı etkilemeyi başarabilmiş bir âlimdi. Teşebbüsünün neticesi her ne kadar İslâm âlemi için istediği düzeyde olmasa da sergilemiş olduğu tavır, sahip olduğu basiret ve kazandığı güvenilirlik sebebiyle

³⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil...*, X, 498. Krş.: Sevim-Merçil, *a. g. e.*, s. 208.

³⁷ Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-’ummâl fi süneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*, nşr. Bekrî Hayyânî-Saffet Sakka, Beyrut 1985, XI, 214.

³⁸ Makrîzî, *a. g. e.*, VII, 339.

³⁹ Zehebî, *Târihu’l-İslâm...*, XI, 298.

hem birçok bölgenin kadılık görevini yürütebilme yetisine sahip olmuş hem de devrin kaynakları tarafından zikredilmiştir. Nitekim Bağdat'ta kendisi tarafından okunduğu düşünülen şiir Haçlıların Doğu'ya geldiği dönemde Bilâdü's-Şâm bölgesinin içinde bulunduğu durumu göstermesi bağlamında mânidar ve önemli, aynı zamanda mükemmel özellikte kaleme alınmış edebî bir yapıttır.

KAYNAKÇA

- Abdülkâdir el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyeye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire 1993.
- Abdülkerîm b. Muhammed Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, Beyrut 1980, II.
- Altan, E., *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara 2003.
- Altan, E., *Antakya Haçlı Prinkepliği, Kuruluş Devri (1098-1112)*, Ankara 2018.
- Altan, E., "Ortaçağ'da Antakya", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına / In Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent*, İstanbul 2008, s. 323-334.
- Ault, W. O., *Europe in the Middle Ages*, Boston 1937.
- Azîmî, *Târîhu'l-'Azîmî, Türkçe trc. Ali Sevim, Azîmî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler (h. 430-538=m. 1038-1039/1143-1144)*, Ankara 2006.
- Cahen, C., *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Türkçe trc. Mustafa Daş, İstanbul 2013.
- Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-'Usra*, Türkçe trc. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara 1999.
- Demirkent, I., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1146)*, I, Ankara 1974, II, Ankara 1990.
- Demirkent, I., *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996.
- Demirkent, I., *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997.
- Demirkent, I., "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 35, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı*, İstanbul 1994, s. 65-78.
- Demirkent, I., "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 17-56.
- Demirkent, I., "Haçlı Seferlerinin Mâhiyeti ve Başlaması", *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhü Semineri (26-27 Mayıs 1997)*, İstanbul 1998, s. 1-14.
- Demirkent, I., "Bizans", *DİA*, VI, 230-244.
- Demirkent, "Franklar", *DİA*, XIII, 173-176.
- Demirkent, I., "Haçlılar", *DİA*, XIV, 525-546.
- Ebü'l-Yümn el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi târihi'l-Kuds ve'l-Halîl*, y. y. t. y.
- Erünsal, İ., "Verrâk", *DİA*, Zeyl II, 654-660.
- Gat, S., "Selçuklular Kudüs'te", Türkçe trc. Murat Öztürk, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan, 75. Doğum Yılı, 50. Akademik Yılı*, İstanbul 2013, s. 549-582.
- Hillenbrand, C., *The Crusades: Islamic Perspectives*, Edinburg 1999.
- İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, nşr. Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrî, Beyrut 1997, LVI.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Türkçe trc. Mehmet Keskin, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1995, XII.
- İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, nşr. Heyet, Kahire t. y., V.
- İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, nşr. Muhammed b. Atâ-Mustafa A. Atâ, Beyrut 1992, XVII.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, nşr. J. C. Tornberg, I-XIII, Beyrut 1979; Selçuklular ile ilgili bölümlerin Türkçe trc. Abdülkerim Özaydın (IX-XI), Abdülkerim Özaydın-Ahmet Ağırakça (XII), *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, İstanbul t. y.

- İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fi tehzîbi'l-Ensâb*, Beyrut t. y., II
- İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târîhi Dımaşk*, nşr. H. F. Amedroz, Beyrut 1908.
- İzgi, C., "Ebîverdî", *DİA*, X, 76-77.
- Kafesoğlu, İ., *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953.
- Kafesoğlu, İ., "Selçuklular", *İA*, X, 353-416.
- Kaleli, E., *Haçlı Seferleri Zamanında Bizans ve Batılılar (1096-1204)*, Ankara 2017.
- Kaya, P., "Sultan Sencer Devrinde Bâtınîler ile Yapılan Mücadeleler", *Tarih Dergisi*, Sayı 58 (2013/2), İstanbul 2013, ss. 43-64.
- Kesik, M., *1071 Malazgirt Zafere Giden Yol*, İstanbul 2014.
- Kesik, M., *Selçukluların Haçlılarla İmtihanı*, İstanbul 2018.
- Klausner, C. L., *The Seljuq Vezirate, A Study of Civil Administration (1055-1194)*, Cambridge 1973.
- Köymen, M. A., *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1963.
- Köymen, M. A., *Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 1972.
- Köymen, M. A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara 1991.
- Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebir*, nşr. Muhammed el-Ya'lâvî, Beyrut 1991, VII.
- Maalouf, A., *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Türkçe trc. M. A. Kılıçbay, İstanbul 1997.
- Merçil, E., *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1993.
- Merçil, E., *Büyük Selçuklu Devleti*, İstanbul 2016.
- Mayer, H. E., *The Crusades*, New York 1988.
- Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, nşr. Bekrî Hayyânî-Saffet Sakka, Beyrut 1985, XI.
- Sevim, A., *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1989.
- Sevim, A., *Ünlü Selçuklu Komutanları*, Ankara 1990.
- Sevim, A., *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 1993.
- Sevim, A.-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara 1995.
- Sevim, A., "Atsız b. Uvak", *DİA*, IV, 92.
- Oldebourg, Z., *The Crusades*, London 2001.
- Özaydın, A., *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarih (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990.
- Özaydın, A., *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001.
- Özaydın, A., "Anadolu Selçukluları", *Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, VIII, İstanbul 1994, 86-241.
- Özaydın, A., "Müstazhir-Billâh", *DİA*, XXXII, 127.
- Özgüdenli, O. G., *Selçuklular Cilt :1 Büyük Selçuklu Devleti Tarihi 1040-1157*, İstanbul 2017.
- Özgüdenli, O., "Müsterşid-Billâh", *DİA*, XXXII, 145-147.
- Piyadeoğlu, C., *Sultan Alp Arslan Fethin Babası*, İstanbul 2017.
- Richard, J., *The Crusades (1071-1291)*, Cambridge 1999.
- Riley-Smith, J., *The First Crusade and the Idea of Crusading*, London 1986.
- Robinson, I. S., *The Papacy 1073-1198*, Cambridge 1990.
- Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi*, Türkçe trc. Fikret Işıltan, I, Ankara 19983, II-III, Ankara 1992.
- Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, nşr. Ahmed el-Arnaûd-Türkî Mustafa, Beyrut 2000, V.

- Sanaullah, M. F., *The Decline of The Saljūqid Empire*, Calcutta 1938
- Setton, K. M., (Kollektif), *A History of Crusades*, Madison-Milwaukee-London 1955-1989, I-VI.
- Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*, VIII/1, Haydarâbâd 1370/1951.
- Stevenson, W. B., *The Crusaders in the East*, Cambridge 1907
- Sümer, F., "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, 365-371.
- Şeşen, R., *Salâhaddin Eyyûbi ve Devri*, İstanbul 2000.
- Tâceddin es-Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire t. y., V.
- Thompson, J. W., *An Economic and Social History of the Middle Ages: 300-1300*, New York-London 1928.
- Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1993.
- Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993.
- Usta, A., *Haçlı Hikâyeleri*, İstanbul 2017.
- Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, nşr. Beşşar Avvad Ma'ruf, Beyrut 2003, XI.
- Zirikli, H., *el-A'lâm*, Beyrut 2002, VII.